

H.O. Lange-Prisen 2009 til Steffen Heiberg Prismotivering

af museumsdirektør Niels-Knud Liebgott,
Rosenborg Slot

Kære Prismodtager, Mine Damer og
Herrer,

H.O. Lange-Prisen er indstiftet af Det Kongelige Bibliotek og G.E.C. Gads Fond, og den gives til en forsker (eller en gruppe af forskere), der gennem et enkelt værk eller flere værker ... har ydet en enestående og fremragende indsats for formidling i Danmark af dansk eller udenlandsk forskning.

I år er valget af prismodtager faldet på museumsinspektør og forskningschef på Frederiksborgmuseet, mag. art. Steffen Heiberg. Udslagsgivende har været Steffen Heibergs store værk *En Ny Begyndelse. Europas Kulturhistorie i Middelalderen*, der udkom sidste efterår. Må jeg straks gratulere priskomiteén. Jeg kunne ikke selv have peget på en mere værdig modtager af H.O. Lange-Prisen.

En ny Begyndelse er, som jeg senere skal motivere, et fremragende eksempel på formidling af et omfattende og til tider vanskeligt tilgængeligt stof. Men det må indledningsvis fremhæves, at Steffen Heiberg igennem en længere årrække igen og igen har vist, at han

hører til blandt vore allerbedste og allerflittigste historieformidlere, og det over et usædvanligt bredt spektrum.

Karrieren påbegyndtes med ansættelse som undervisningsassistent og ekstern lektor ved henholdsvis Københavns Universitet og Syddansk Universitet i Odense. Sidstnævnte sted drejede undervisningen sig om middelalderen, og man kan således hævde, at Heiberg med sit seneste værk griber tilbage til ungdommens sysler efter mange års fordybelse i Christian IV-epoken.

I midten af 70'erne blev Heiberg ansat som inspektør ved Frederiksborgmuseet. Museumsmandens opgaver består i at indsamle, forske og formidle, og prismodtageren har været overordentlig aktiv på alle tre hovedområder. Han har således taget initiativ til nogle af museets vigtigste nyerhvervelser i de senere år. Han har udgivet vejledninger til Frederiksborgmuseets samlinger, holdt utallige foredrag – og så er der hele forfatterskabet, som – indtil det sidst udgivne værk – altid på en eller anden måde har taget udgangspunkt i museets samlinger, emnekreds eller personer, som gennem deres portrætter spiller en afgørende rolle for Frederiksborgmuseet.

Ved siden af dette – skal vi kalde det “tjenstlige” formidlingsarbejde har Steffen Heiberg virket som anmelder af historisk litteratur ved flere af vore største dagblade, *Kristeligt Dagblad*, *Information* og i de sidste 15 år ved *Politiken*. Anmelderarbejdet er, når man som Heiberg virkelig anmelder og ikke bare omtaler, en meget vanskelig formidlingsform. For det første er man jo nødt

til (i hvert fald i videst mulige omfang) at læse det pågældende værk. Dernæst skal man kort og præcist uddrage værkets væsentligste indhold, holde det op mod anmelderens brede viden, og herefter præsentere resultatet oftest på ultra kort spalteplads. Der er ingen tvivl om, at den store anmeldererfaring er kommet Steffen Heiberg til gavn, både når det gælder analyserne og sammenskrivningerne i hans store kulturhistorie.

Første gang jeg selv for alvor mødte prismodtageren var i 1986/87 i forbindelse med forberedelserne til den store Christian IV-udstilling, der løb af stabelen i 1988. Heiberg var redaktør og medforfatter til det omfangsrige udstillingskatalog, som ledsagede udstillingen. Samme år – godt timet må man sige – udkom så

Lucca var en af de betydeligste italienske byer i den ældre middelalder. Her ses det konkrete, hvordan middelalderens huse i bogstaveligste forstand stod på antikken. Den ovale plads er oprindelig byens amfiteater, hvis fundament er blevet brugt til at understøtte senere tiders byggeri. Fra Steffen Heiberg En ny begyndelse, 2008.

hans første store monografi *Christian IV. Monarken, mennesket, myten*. Der er her tale om meget mere end en biografi, som trænger langt ind i forståelsen af Christian IV's personlighed. Bogen handler nok så meget om Danmarks og Nordeuropas politiske historie, og der er også gode udblik til periodens kunst- og kulturhistorie.

Med bogen *Enhjórningen Corfitz Ulfeldt* fra 1993 fortsætter Heiberg i biografi-genren. Men ligesom Christian IV skal forstås på baggrund af og i sammenhæng med sin samtid, kommer man kun ind på livet af hans ambitiøse svigersøn ved at analysere det politiske liv, som det udviklede sig både indenfor rigets grænser og i nabolandene, men også med tråde, der rækker helt til Vatikanet i Rom. Og det arbejde har Heiberg gjort godt og grundigt. Konklusionerne er trukket helt frem til grænserne, men holder sig efter mit skøn på den rigtige side af demarkationslinjen. Værket er banebrydende med nytolkningen af Corfitz Ulfeldt som person og hans placering i det politiske spil.

Med de to bøger *Danske Forfatterportrætter* (1994) og *Danske Portrætter* (2003) bevægede Heiberg sig over i en helt anden boldgade. Med sidstnævnte værk er der ikke tale om en traditionel kunsthistorisk fremstilling om dansk portrætkunst. Heiberg konstaterer, at portrætter ikke kun handler om portrætlighed med den afbildede og måske en psykologisk karakteristik, men nok så meget om iscenesættelse. I 18 afsnit og gennem 140 illustrationer behandler Heiberg temaer, der spænder over forholdet mellem kunstner og model,

optisk realisme, social repræsentation, repræsentation og prestige, politiske portrætter, magtmanifestationer o.s.v. Magten eksemplificeres med portrætter af Christian IV og vor egen Dronning Margrethe II – afmagten ved Gertners fantastiske portræt fra 1864 af den smældfede conseilpræsident D.G. Monrad iført præsteornat og behængt med ordener, der luder ind over bordet, og som det beskrives af Heiberg: ”forestiller en statsmand, der ikke aner sine levende råd”.

I *Danske portrætter* demonstrerer Heiberg det høje sproglige niveau, som siden har præget hans forfatterskab. Humor og nogle gange sarkasme (begge

ting velkendte træk hos Heiberg) præger teksten. Hør blot analysen af Willumsen portrættet fra 1915, som i dag hænger på kunstmuseet Aros. Det forestiller Sophus Claussen, der læser sit digt *Emperium*, der handler om naturen som truer menneskeheden og civilisationen, højt for Helge Rode og Willumsen selv: “I en tilstand af skrækpræget fascination synes Rode – den kristne lyriker – at slå kors for sig med både arme og ben, mens Willumsen må støtte sig til divanen for ikke at blive blæst omkuld af de Claussenske jordskælv”. *Danske portrætter* er en ny måde at behandle portrætgenren på – et værk, der selvfølgelig også bygger på den foreliggende forsk-

Oversættelsen af Ptolemaios' *Almagest* til latin o. 1175 er en afgørende begivenhed i naturvidenskabens historie. Det ptolemaiske verdensbillede med Jorden i centrum var uanfæget gennem middelalderen. Her en gengivelse af verdenskortet efter Ptolemaios' beskrivelse i en trykt udgave af hans værker fra 1486 (Det Kongelige Bibliotek).

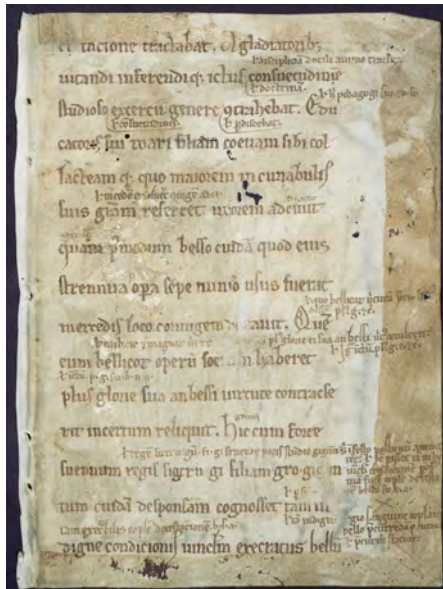
ning, men alligevel et helt selvstændigt, velskrevet og modent værk, som kun Heiberg er i stand til at skrive det. Intet under, at bogen blev hædret med Dansk Forfatterforenings faglitterære pris.

Inden da, i år 2000, udkom bogen *Danske Dronninger i tusind år*. Steffen Heiberg var redaktør af værket, som blev til i anledning af Dronningens 60 årsdag, og den supplerede en udstilling med samme titel, der blev vist på Koldinghus. Blandt forfatterne finder man også værkets redaktør med bidraget “Dronningeportrætter og kvindebilleder”, hvor han rejser spørgsmålet: ”... i hvilken grad fyrstelige og aristokratiske kvindeportrætter ud over almindelige sociale konventioner afspejler særlige kvindelige værdier”. Spørgsmålet besvarer han ved – på sin sædvanlige analyserende og indsigtsfulde måde – at fore os gennem et udvalg af kvindeportrætter fra 1600-tallet frem til det nutidige danske kongehofs bevidste benyttelse af portrætkunsten som en genoptagelse af 1600-årenes iscenesættelse af monarkiet – selvfølgelig med nutidens virkemidler. Her møder man også et karakteristisk træk ved Heibergs måde at skrive historie på, – nemlig det at inddrage nutiden som en kommentar til fortidige hændelser og forhold.

Med vanlig sans for timing udgav Heiberg i 2006 – i det såkaldte “renæssanceår”, hvor mange museer, biblioteker og andre kulturinstitutioner formidlede Danmarkshistorie vedr. 2. halvdel af det 16. og 1. halvdel af det 17. århundrede, endnu et storværk på næsten 500 sider om *Christian IV*. Denne gang var undertitlen *en europæisk*

statsmand. Det ville være helt forkert at tro, at der blot er tale om en let tilrettet udgave af *Christian IV*-bogen fra 1988. Bogens hovedperson er selvfølgelig den samme, men i de 18 år, der var forløbet mellem de to bogudgivelser, var der sket meget indenfor den historiske forskning vedr. perioden, og forfatteren har naturligvis også selv gennemgået en modning, som betyder, at flere kapitler har måttet skrives om. I nogle henseender er der foretaget en nyfortolkning af hændelsesforløb, accenten på kongens personlighed er i visse tilfælde skubbet en smule,

Middelalderens litterære hovedværk er Saxos danmarkshistorie fra begyndelsen af 1200-tallet. Med undtagelse af dette fragment, som i 1800-tallet dukkede op i Angers i Frankrig, kendes der ingen samtidige Saxo-håndskrifter. Angersfragmentet kan stamme fra det håndskrift, som lå til grund for den trykte udgave af Saxo, som udkom i Paris 1514. Det kan være Saxos egen hånd (Det Kongelige Bibliotek).

og der er lagt mere vægt på at inddrage kongens engagement i periodens kunst, arkitektur og kultur i øvrigt. Vi får herigennem et mere og rigere facetteret portræt af kongen, end tilfældet var i 1988-bogen.

Hvis man kan sige, at Christian IV-bogen fra 2006 i højere grad inddrager kulturhistoriske elementer i fremstillingen, skal man være opmærksom på, at det er en helt anden definition af begrebet kulturhistorie end den gængse, som anvendes i bogen *En ny begyndelse. Europas Kulturhistorie i Middelalderen*. For mens arkæologi, etnologi, folkloristik og i det hele taget de discipliner, som beskæftiger sig med den materielle kulturs historie, almindeligvis anses for at have patent på "kulturhistorien", betræder Steffen Heiberg andre stier. For ham er det at skrive middelalderens kulturhistorie, at indkredse de sociale, mentale og kulturelle processer, som satte deres præg på Europa i den omhandlede periode. Han forsøger – og det lykkes udmærket – at beskrive en lang række fænomener i sammenhæng og at vise, hvorledes de var forbundet. Og lad mig fortsætte med et Heiberg-citat: "Forudsætningen for, at en kultur lever videre, er at identiteten bliver nedarvet og gendannet i hver ny generation. Enhver kultur og ethvert samfund har derfor brug for myter, der placerer den enkelte i en sammenhæng. Myterne kan være af religiøs, politisk og social karakter. Myterne er indlejret i religiøse ritualer, sociale vaner, arkitekturmonumenter, digtning, håndværksmæssige traditioner, politiske idéer m.v."

Bogens første kapitel bærer

da også overskriften."Myten om Rom", og i de efterfølgende kapitler møder vi underafsnit som f.eks.: "Myten om folket og loven", "Rom som kulturel myte", "Civilisationsmyten", "Missionen (læs: den kristne mission) og myten om Rom", osv. Heibergs hovedtese er, at middelalderens kultur i vidt omfang bestod af elementer fra den klassiske oldtid sat ind i en ny sammenhæng. Som et godt sindbillede herpå har han valgt Casa Crescenzo i Rom, et 1100-tals hus beliggende mellem Tiberen og Marcellusteatret, som i sit middelalderlige murværk har inkorporeret en mængde spolier – altså bygningsdele fra klassisk-romerske bygningsværker.

Selvom historikere for generationer siden gjorde op med begrebet "den mørke middelalder" har ingen sat sig for, så gennemgribende og grundigt som Steffen Heiberg at begrunde berettigelsen af dette opgør med de ældre forestillinger. Som kapiteloverskrifterne røber, argumenterer Heiberg over et bredt felt. Jeg nævner i flæng: "Rom og Germanerne", "Kaliffer og Karolinger", "Handel, vikinger og slaver", "Byzantium og Ottoner" (her og i et senere kapitel "Vest og Øst" beskæftiger Heiberg sig med det Østromerske rige). Og selv om værkets hovedvægt ligger på Vesteuropa, inddrager forfatteren Byzantium helt naturligt i sin fremstilling. Det er nyt, for det østromerske rige har traditionelt været isoleret behandlet af en selvstændig forskningsdisciplin, byzantinistikken. Men at se øst og vest i sammenhæng giver jo meget mere mening. Man kan fortsætte opremsningen af temaer med kapitlerne "Korsfarere

Tilfangetagelsen af Richard Lövehjerte i Erlberg ved Wien. Fra Liber ad honorem Augusti sive de rebus Siculis des Petrus de Ebulo, 1196.

og pavepolitik”, “Byerne” “Drømmen om Jerusalem” (der er en blændende redegørelse for korstogene og de bagvedliggende tanker og motiver). Kapitlet “Tro og viden” rummer en knivskarp og præcis analyse af de religionsfilosofiske tanker, som de kommer til udtryk blandt middelalderens store skikkelser som f.eks. Anselm, Pierre Abelard, den hellige Bernhard og Thomas Aquinas. Dette er et endog meget vanskeligt tilgængeligt stof, som Heiberg må have brugt megen tid på at bearbejde, men han “oversætter” og formidler det til os på en måde, så vi kan fatte, hvad det var for tanker, middelalderens lærde både i Vesteuropa og i den nære Orient gjorde sig om både religion og videnskab og forholdet der imellem. Det er beundringsværdigt, og det siger vi mange tak for!

Jeg kunne blive ved længe endnu med at opregne de mange temaer, som behandles i *En ny begyndelse*, og man kan ikke andet end beundre Heiberg for den store indsigt, han har skaffet sig gennem læsningen af et utal af værker. Hermed være ikke sagt, at vi skal have ondt af forfatteren på grund af hans

store slid. I parentes sagt har værket været længe undervejs, men alt andet lige, kan det ikke være andet end en stor tilfredsstillelse, at få lov til at skrive en sådan sammenhængende syntese. Og så at få muligheden for at formidle det alt sammen til andre.

Heiberg skriver, så det er en fornøjelse at læse. Stilen er autoritær forstået på den måde, at tanker og sammenhænge sjældent fremsættes som hypoteser. Næh, sådan og sådan forholder det sig – og jeg er sikker på, at Heiberg til enhver tid ville stille op til forsvar for sine synspunkter og for det, han har skrevet. Men stilen kan også være let og ofte krydret med humor. Jeg kan ikke lade være med at nævne et eksempel fra kapitlet, hvor det høj- og senmiddelalderlige hoffiv med dets ridderturneringer behandles. Ridderturneringerne kunne være farlige, ja direkte dødsensfarlige. Henrik II af England lod af den grund turneringer forbyde, men hans søn Rikard Lövehjerte tillod i visse tilfælde og mod betaling, at turneringer blev afholdt. En

Dystridt mellem to riddere. Kalkmaleri ca. 1200. Lyngby Kirke ved Århus. Foto: Steffen Heiberg. Fra *En ny begyndelse*, 2008.

sådan tilladelse blev kaldt en “license”, og Heiberg har simpelthen ikke kunnet modstå fristelsen til i parentes at tilføje (to kill). Og når det fortælles, at Petrarca som en af de første genopliver antikkens landlige livsstil og med excursionser fra sit hus i Vaucluse bestiger Mont Ventoux, får vi selvfølgelig også at vide, at denne bjergtinde ofte indgår i de årlige strabadser under Tour de France. Heiberg er selv en habil cyklist og sammen deler vi fascinationen af den ædle cykelsport,

Holger Danske. Kalkmaleri fra Skavninge Kirke, 1500-tallet. Når Holger blev et meget brugt navn inden for den danske adel, skyldtes det Holger Danske-figuren, som blev kendt i 1400-tallets gennem oversættelser af den franske ridderroman Ogier Danois. Foto: Steffen Heiberg. Fra Steffen Heiberg En ny begyndelse, 2008.

og på denne måde formidles der også et stykke vigtig, samtidig kulturhistorie.

Imange afsnit runder Heiberg emnet af med at drage paralleller til nutidige forhold. Det fremmer forståelsen, og det er i høj grad tankevækkende at se tingene i så lange perspektiver. Ældre og for den sags skyld nyere historikere har ofte rejst spørgsmålet: ”Hvad kan vi lære af historien?” Når man læser Steffen Heibergs bog fristes man næsten til at vende dette spørgsmål på hovedet og spørge: “Hvad kan nutiden lære os om historien?”

Alt skal jo have en ende, og det har ikke her været muligt for mig blot tilnærmelsesvis at gå i dybden med alle de emner, Heiberg behandler. Afslutningsvis vil det være på sin plads, at omtale de grundlæggende, teoretisk-metodiske overvejelser vedrørende historieskrivning, Heiberg har gjort sig, inden han gik i gang med sit værk. Den ældre historieskrivning, skriver Heiberg, endte ofte i de store syntesers determinisme, og efterkrigstidens relativisme har ført til tvivlen om, hvorvidt det overhovedet er muligt at skrive generaliserende og reflekterende historie. Derfor er historie ofte blevet til historier. Og i ekstreme tilfælde er historien blevet direkte misbrugt af magthaverne. Overfor dette står da Heibergs statement, at : (jeg citerer) ”... en historieskrivning, der ikke forsøger at finde sammenhæng og et mønster i udviklingen, er uden mening. Afgørende er det, at historikeren forholder sig kritisk og fair til kilder og litteratur.” Og Heiberg

fortsætter.” Denne bog er skrevet ud fra overbevisningen om, at generaliserende, ræsonerende, historieskrivning er mulig, uden at man ender i determinisme eller relativisme”.

Min kommentar til dette er kort og godt: Det har du ret i. Det er lykkedes til fulde!

Et par steder i bogen omtaler Heiberg begrebet familia. Det er betegnelsen for det fællesskab og den samhørighed, som herskede mellem aristokraten, bønderne og landarbejderne på de romerske godser og villaer. Familia-begrebet fortsætter langt ind i middelalderen, og har i ganske få og særlige tilfælde overlevet til i dag. Steffen Heiberg har selv, siden midten af ‘70’erne, da han blev ansat ved Frederiksborgmuseet, været medlem af den bedst kendte og mest indflydelsesrige

familia i Danmark: Carlsberg-familien. For ganske nylig har Carlsberg-familien udtrykt sin påskønnelse af dit virke og på bedste vis dokumenteret, hvad det vil sige at være medlem af en familia. Man har bevilget dig en flerårig forskningsorlov. Du kan blive boende hos din familia, men du vil være fritaget for det daglige arbejde på godset, mod at du i stedet koncentrerer dig om din forskning. Personligt håber jeg – og mange med mig – at din forskning må komme til at dreje sig om en fortsættelse af den europæiske kulturhistorie. Og jeg håber, at et bind 2 – ja, om fornødent også et bind 3, som dækker de seneste 500 år, må se dagens lys indenfor en overskuelig årrække.

Iaften vil jeg foreløbig takke dig for bind 1 og ønske dig hjertelig tillykke med H.O. Lange-Prisen!